

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel I (1859-1888)

Janzen, J.W.P.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Janzen, J. W. P. (2013). *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel I (1859-1888)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

1 Over koningen, keizers en een nieuwe wereldburger Intermezzo I

Willem Kloos werd op 6 mei 1859 geboren in een wereld waarin een democratisch staatsbestel nog ver te zoeken was. Het was een tijd van gewelddadige conflicten. Bij Solferino, ten zuiden van het Gardameer, versloegen de Fransen onder keizer Napoleon III (1808-1873) die de Noord-Italianen van Piëmont-Sardinië steunde, de Oostenrijkers onder de nog jonge keizer Frans Joseph I (1830-1917).⁹⁴ De slag was een van de bloedigste uit de Europese geschiedenis en inspireerde de Zwitserse bankier, schrijver en filantroop Henry Dunant (1828-1910) tot de oprichting van het Rode Kruis (1863).⁹⁵

In hetzelfde jaar veroverden Franse troepen Saigon en, van geheel andere orde, verscheen van Charles Darwin (1809-1882) The Origin of Species. In zijn boek zette Darwin de evolutietheorie uiteen, die kort samengevat, in afwijking van het christelijke scheppingsverhaal, op het volgende neerkwam: al het leven op aarde heeft een gemeenschappelijke afstamming en natuurlijke selectie is het belangrijkste mechanisme voor het ontstaan van soorten en de aanpassing van soorten aan hun milieu.

In het *Algemeen Handelsblad* van 9 mei 1859, waarin de geboorte van de nieuwe wereldburger Willem Kloos geannonceerd werd, meldde de correspondent uit Frankrijk:

De meest algemeene aan de Keizerlijke proclamatie gegeven uitlegging is, dat de oorlog tot Italië zal beperkt blijven en niet al te lang zal duren. Nu wij weten dat Frankrijk alleen Italië wil bevrijden en geene veroveringen maken, zal de taak niet te moeilijk zijn, daar Italië onze pogingen krachtig schijnt te zullen ondersteunen.

Vanuit Wenen berichtte de verslaggever dat zielsblij onderdanen hun keizer Frans Joseph luid toejuichten:

Bij gelegenheid dat de Keizer gisteren te paard het Prater doorreed, vergezeld van de Keizerin en al de leden van zijn huis, voor zooverre zij in de hoofdstad aanwezig zijn, werd hij door de talrijke menigte, die aldaar was zaamgevloeid, met buitengewone vreugdebetuigingen begroet. Ook de Keizerin en de leden van het Keizerlijk huis deelden in dien bijval.

Ook in Nederland domineerden stijf in gala-uniformen gestoken dignitarissen het maatschappelijke leven, met Willem III aan de top van de sociale piramide. Thorbeckes grondwet van 1848 had dan wel de ministeriële verantwoordelijkheid gebracht, maar Willem III trad soms nog eigenmachtig op: in april 1853 nam de koning, zonder ministeriële raadpleging, een door tienduizenden ondertekende petitie tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, met een welwillende toespraak in ontvangst.

⁹⁴ Uiteindelijk werd op 11 juli 1859 de voorlopige vrede van Villafranca getekend. Op 17 maart 1861 werd het onafhankelijke koninkrijk Italië geproclameerd, met uitzondering van San Marino, Venetië en de Kerkelijke staat (Rome). Victor Emanuel II (1820-1878) van Sardinië-Piëmont werd de eerste koning van Italië.

⁹⁵ Op 22 augustus 1864 werd de eerste Conventie van Genève ondertekend. Deze conventie had als doel de verzorging van gewonde soldaten in oorlogstijd te verbeteren.

In 1871 werd Europa (opnieuw) opgeschrikt door oorlogsgeweld. De Duitse staten, verenigd door de Pruisische kanselier Otto von Bismarck (1815-1898), vochten tegen het Tweede Franse Keizerrijk. Na zijn nederlaag vluchtte Napoleon III naar Engeland. In de Spiegelzaal van het paleis van Versailles riepen de overwinnaars het Duitse Keizerrijk uit. Terwijl Koning Wilhelm van Pruisen keizer van Duitsland werd, sloeg de nieuwe Franse Republiek in mei 1871 de commune van Parijs bloedig neer. Dit betekende niet dat de rol van anarchisten en socialisten in Europa was uitgespeeld.

'Europa in onrust', kopte zeven jaar later het weekblad *De Amsterdammer* van zondag 8 december 1878.

De tronen waggelen. – De vorsten en rijksgrouten zijn hun leven niet zeker. De keizer van Duitschland werd getroffen, Alfonsus van Spanje ontsnapte aan het gevaar. Italië's koning zag den dolk flikkeren, die hem dreigde [...] In het verborgene bereidt een betrekkelijk talrijke, tamelijk wel aaneengesloten partij zich voor op een worsteling tegen het gezag.⁹⁶

De oude wereld begon scheuren te vertonen om veertig jaar later, na de Eerste Wereldoorlog, geheel te verbrokkelen.

Nederland lag buiten de stormen. Wel deed er zich in Kloos' jeugdijaren een kentering voor in de polder, die vergeleken met andere Europese staten als het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk betrekkelijk 'achterlijk' en bedaard was. Nederland liep de achterstand in en werd een samenleving in ontwikkeling. Er kwam bedrijvigheid en er gloorden in de decennia na 1870 – een land met nog geen drieëneenhalf miljoen inwoners – tekenen van vooruitgang.⁹⁷ Zo was de gemiddelde leeftijd rond 1845 voor mannen 33 jaar en voor vrouwen 36 jaar, terwijl bij het aanbreken van de twintigste eeuw mannen gemiddeld 50 jaar en vrouwen 53 werden. De welvaartsgroei bleek ook uit de vermindering van het analfabetisme. In 1875 was nog 12% van de ingeschrevenen voor de dienstplicht analfabeet; rond 1905 was dat nog slechts een kleine 2%.⁹⁸ Het leek, om een wat versleten, maar daarom niet onjuist beeld te gebruiken, alsof Nederland uit een diepe slaap ontwaakte.

In de bestuurlijke machtsverhoudingen deed zich een doorbraak voor: vanaf 1868 raakte de parlementaire democratie verankerd in het koninkrijk. De strijd over de vraag waar uiteindelijk de macht lag, bij de kroon of bij het parlement, werd na twee jaar beslecht in het voordeel van de volksvertegenwoordiging. Nederland groeide geleidelijk naar een constitutionele monarchie.

⁹⁶ Een aanslag die wél lukte vond twintig jaar later plaats. Op 10 september 1898 stak de Italiaanse anarchist Luigi Lucheni keizerin Elisabeth (Sissi) op de kade van Genève dood met een geslepen vijl.

⁹⁷ Van Tijn 1965, p. 109 geeft een bij de volkstelling van 1 december 1869 vastgesteld aantal werkelijke inwoners van Amsterdam van 264.694. Bij de volkstelling van 1879 is de bevolking gegroeid tot 316.595 (ibid., p. 275). Nederland telt volgens de volkstelling van 1879 4.012.693 inwoners. Twintig jaar daarvoor waren dat er nog 3.309.128 (*Uitkomsten* 1881, p. 4).

Van der Woud 2010, p. 44-45 geeft bevolkingsaantallen voor Amsterdam in respectievelijk 1795 (221.000), 1840 (211.349), 1870 (264.694) en 1900 (510.853). Bijna een verdubbeling tussen 1870 en 1900 dus, vooral veroorzaakt door een trek van het platteland naar de stad, zoals de cijfers voor Nederland laten zien: 2.078.541 (1795); 2.859.859 (1840); 3.579.529 (1870); 5.103.979 (1900).

⁹⁸ Zie hiervoor Aerts 2006, p. 217-292. Zie ook De Boer e.a. 1979, p. 29-30.

Dat was zeker niet in elk Europees land het geval. In 1879 berichtte het *Zondagsblad* van het Amsterdamse het *Nieuws van den Dag* over het bewind van tsaar Alexander II van Rusland (1818-1881):

De Fransche revolutie vervult ons in zijne uitspattingen nog met afschuw, maar erger lot wacht het czarenrijk, indien men voortgaat op den ingeslagen weg. Ruwheid en geweld verzachten de zeden niet, en als straks de tegenpartij meester wordt hebben de overwonnenen geen reden tot klagen, als hen het zelfde lot wedervaart, dat zij nu de verdoolden aandoen. Verkeerd, afschuwelijk moge men de misdaden noemen der nihilisten, maar verkeerd en afschuwelijk is het ook met barbaarsheid te regeeren. Arme absolute keizer. Constitutioneele vorsten zijn er vrij wat beter aan toe, al beschikken zij niet over leven en dood van hunne onderdanen.⁹⁹

Later zal in Kloos' *De Nieuwe Gids* nog een controverse ontstaan over maatschappelijke begrippen als anarchisme, socialisme en de praktijk van absolutisme. In augustus 1890 bijvoorbeeld plaatste Frederik van Eeden in dat blad zijn open brief 'Aan den Keizer aller Russen':

Sire, Nederlandsch burger zijnde, vrij inwoner van een land tot waarheen zich naar ik hoop de vaderlijke zorg uwer regeering nimmer zal uitstrekken, kan ik woorden tot u richten, van wier oorsprong alleen ik mij rekenschap heb te geven, doch wier weg of werking mij gansch onbekommerd laat.¹⁰⁰

Ook in Nederland moest nog worden uitgemaakt welke 'vrije burgers' stemgerechtigd waren. De stemrecht kwestie werd binnen de bestaande kiesverenigingen een belangrijk strijdpunt waaruit zich de eerste politieke partijen vormden. De (conservatief-) liberalen, die decennia lang vorm gaven aan de maatschappelijke orde, verloren steeds meer terrein. Naast de stemrecht kwestie was de schoolstrijd een belangrijk strijdpunt – de strijd om de subsidiëring van het bijzonder onderwijs. In 1878 richtte Abraham Kuyper (1837–1920), niet alleen vanwege deze schoolstrijd, maar vooral om de emancipatie van de gereformeerden te bevorderen, de Antirevolutionaire Partij (ARP) op. De rooms-katholieken volgden. De Nederlandse verzuiling kreeg contouren. Waar de omgang tussen personen van verschillend geloof tijdens Willem Kloos' jeugd nog niet ongewoon was, raakte dit met de verzuiling 'besmet'.

Het maatschappelijk leven in Nederland liet nog twee grote nieuwe bewegingen zien. Een 'moderniteit' was de beginnende emancipatie van de vrouw. In 1870–1871 bezocht een meisje voor het eerst de Hogere Burger School: Aletta Jacobs (1854–1929) mocht

⁹⁹ Het *Nieuws van den Dag, Zondagsblad*, van 1 augustus 1879. Ivan Sergejevitsj Toergenjev (1818–1883) gebruikte de term 'nihilisten' voor het eerst in zijn roman *Vaders en zonen* (1862), om een negatieve houding tegenover traditie en autoriteit aan te duiden, vooral op politiek en maatschappelijk gebied (anarchisme). In Rusland gebruikte men de term ook wel in zeer algemene zin als aanduiding van alle opposanten van het regime. De radicale organisatie Narodnaja Volja legde zich toe op terrorisme met aanslagen op hoge beampten en officieren en ten slotte, in 1881, op Tsaar Alexander II zelf. De nihilisten stonden vervolgens in Rusland bloot aan felle vervolging.

¹⁰⁰ De aanklacht richtte zich tegen Alexander III (1845-1894), de autoritaire opvolger van de nog wel wat hervormingsgezinde Alexander II.

toehoorder zijn in de lokalen van de Rijks HBS te Sappemeer om vervolgens de eerste vrouwelijke student van Nederland te worden.¹⁰¹

De socialen organiseerden zich in hun strijd voor de verbetering van het lot van de arbeiders. In 1881 richtte Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846–1919) de Sociaal Democratische Bond op met het strijdblad *Recht voor Allen* als wapen. Ook in kolommen van Kloos' *De Nieuwe Gids* zal het opkomende socialisme ruime aandacht krijgen en uiteindelijk zelfs de redactie splijten in het zogeheten 'Socialistendebat'.

¹⁰¹ Brugmans 1969, p. 286-288 constateerde dat deze gebeurtenis niet alleen van belang was voor de emancipatie van de vrouw, maar ook voor de sociaal-economische ontwikkeling van Nederland. Overigens was er nog een lange weg te gaan. In 1883 probeerde Aletta Jacobs op de kieslijst voor de Amsterdamse gemeenteraad te komen. Hoewel zij formeel aan de toen gestelde eisen voor kandidatuur voldeed, werd haar verzoek toch afgewezen, omdat ze een vrouw was. In 1919 werd het algemeen kiesrecht voor vrouwen ingesteld, nadat het twee jaar tevoren voor mannen was ingevoerd.